

פ"א הבאנו מכמה אחרונים הקובעים בחריפות שבנטירת "איני כמותך" אין שמץ של תוכחה כדין ואינה אלא התכבדות בקלון חבריו והשפלת כבודו באכזריות, ולדעתם פשוט שלא שייך כוונת תוכחה בנטירה כזאת. ובסוגיא ג' מהות הנטירה האסורה בפרק ב' "לסוברים שהנטירה בדיבור – איזה דיבור?" העתקנו לשונם באורך עיי"ש. וזה דלא כדעת ה"יד הקטנה".

אולם לפי מה שנתבאר שם יתכן שדוקא דעת האחרונים הללו היא דעת יחידים בזה כי הם סוברים שהלשון 'איני כמותך' שנקטה הברייתא היא דוקא ורק בלשון כעין זו עובר ומחמת הביזוי וההשפלה שבדבריו. וממילא מאחר ולפי רוב מגין ובנין בראשונים ובאחרונים הלשון 'איני כמותך' לאו דוקא ובכל אופן שמזכיר את הפגיעה [או בלב לסוברים כן] עובר בנטירה, נמצא שאין שום משמעות מיוחדת במילים אלו אע"פ שהוא מתכבד בקלון חבריו ומכאיבו בדבריו, ולא הזכירו מילים אלו בברייתא אלא כדוגמא בעלמא לנטירה בדיבור וזכרון הפגיעה. הרי אם היה צד חומרא בביטוי 'איני כמותך' איך נקטה הברייתא ביטוי זה, הלא יש בה כדי להטעות ולומר שרק כך אסור, וכפי שבאמת נקטו כמה אחרונים שגם לענין נטירה רק ביטוי זה אסור.

מעתה אם אין הבדל בין המילים 'איני כמותך' למילים אחרות למה לא יהיה מותר גם ב'איני כמותך' כשהכוונה לתועלת תוכחה לשמים ולא משום הקפדה אישית, וכדעת ה"יד הקטנה"? נמצא שאינו יחידאה בזה ואדרבא האחרונים החולקים עליו הם היחידים מול כל הפוסקים שאינם מייחסים שום משקל מיוחד למילים 'איני כמותך'. וצע"ע בכ"ז ובדיני תוכחה.

שם מה שהבאנו מהאחרונים בענין נקימה לשם תוכחה וכן לענין נטירה.

וכל זה מצד כוונת המוכיח – הנפגע וכוונת התוכחה. ואיך מתקבלת "תוכחה לשמים" כזאת אצל החוטא – הנפגע? האם יקבל תוכחה כזאת בתמימות ויחזור בתשובה או שמא יתפרשו הדברים בעיניו כהקפדה אישית במסוה של צדקות, והמוכיח המתחסד שהוא בעצמו הנפגע לכבוד עצמו דורש? עיין ב"בין אדם לחבירו" כך א' סוגיא ה' מש"כ בזה שיתכן שבאמת לא שייך דין תוכחה לשמים בעצם כשהנפגע עצמו הוא המוכיח ורק עם תוכחתו האישית והתרעומת על שפגע בו, דהיינו תוכחה בין אדם לחבירו, מקיים גם דין תוכחה לשמים. וממילא באופן שלא שייך תוכחה בין אדם לחבירו והקפדה אישית אולי לא שייך כלל תוכחה לשמים מצד הנפגע עצמו, עיי"ש מילתא בטעמא בעז"ה.

(ג) נטירת "איני כמותך" ותוכחה לשמים

בדברי ה"יד הקטנה" שהבאנו לעיל מפורש שגם בנטירת "איני כמותך" שייכת תוכחה גמורה לשמים אם כל כוונתו היא להוכיח על התנהגות לא טובה ולא משום הקפדה אישית וכעס הפגיעה. ואע"פ שעוקצו ומבזהו וכאילו מתכבד בקלונו כל שכוונתו לשמים שפיר דמי.

כבר ראינו שבכל נטירה שבדיבור צ"ע להתיר כשכוונת הנוטר היא להוכיח תוכחה לשמים. בנטירת "איני כמותך" קשה פי כמה להתיר בכוונה כזאת. בסוגיא ד' נקימה ונטירה בכוונה לתועלת

פרק ד'

היחס שבין איסור נטירה למצוות מחילה האם יש חיוב למחול על פגיעה מדין "לא תטור"

לא תטור, או שמא החיוב מדאורייתא על הנפגע הוא רק להסיח דעתו ולשכוח אבל אינו מחויב למחול מחילה גמורה.

ענין פיוס ומחילה בכל עניני בין אדם לחבירו הוא ענין גדול ורחב ידים, עסקו בו ראשונים, אחרונים ופוסקים באריכות. דנו בבירור היסודות כמו הגידון בעצם חיוב המחילה, האם הוא חיוב גמור או מידה טובה בלבד, האם בקשת המחילה מעכבת, מתי יש לו לאדם למחול ומתי לא וכו' וכו' עד לפרטי פרטים. הנושא כולו ראוי למסגרת נפרדת ורחבה בעז"ה וכאן נעסוק בפרט אחד הנוגע

הקדמה:

יש לו לאדם למחול על פגיעה שפגעו בו, עכ"פ כשהפוגע מפייוס ומבקש מחילתו כדין, ראה שו"ע אור"ח סי' תר"ו סעיף א' ברמ"א ובנר"כ שם.

גם יודעים אנו שיש ל"ת דאורייתא לא לנטור ולזכור הפגיעות, ומכח זה מצווה האדם להסיח דעת מהן ולעבור לסדר יומו כאילו לא קרה דבר. ונשאלת השאלה מה היחס שבין שתי המצוות האלו, והאם יש חיוב מדאורייתא למחול מחילה גמורה מצד הלאו של

המחילה נחשב כדיבור כמו שפעולת נקימה נחשבת כדיבור לענין לעבור בלא תטור, ראה להלן אות ג' הגידון אם סירוב מחילה נחשב נקמה. אולם יש לחלק בין הגידונים ולומר שאף שסירוב המחילה אינה אסורה משום נקימה בכל זאת נחשבת פעולת הסירוב כמו דיבור לענין נטירה, ויל"ע. ואם עצם הסירוב למחול היהיה נטירה נמצא שהנפגע נוטר בדיבור.

43. לפי השיטה שנטירה היא בלב, השאלה פשוטה, האם איסור הנטירה בלב כולל גם חיוב מחילה בלב. אולם גם לשיטה שהנטירה היא רק בדיבור שייכת השאלה לכאורה. כי כשהנפגע מסרב למחול כשהפוגע מבקש ממנו הרי שהוא מסרב בדיבור, [או בשתיקה המתפרשת כדיבור. ואף אם נאמר שסירוב מחילה בשתיקה לא נחשב כדיבור לענין נטירה, י"ל שעצם סירוב

כמו"כ מוצאים אנו משמעות במקומות נוספים בש"ס ובמדרשים שאין חיוב גמור למחול על הפגיעה עכ"פ מן התורה⁴⁵.

והמסקנה לכאורה מכל זה שיש חילוק בעצם בין סירוב מחילה לבין האיסור לנטור, וההגדרות חלוקות כך שכשהאדם אינו מוחל אבל מסיח הענין מדעתו וכבר אין מחשבתו עסוקה בפגיעה ובצער שנגרם לו בעטיה, יצא מכלל נטירה. (לביאור הענין עיין בהמשך הפרק). וכן אמנם הסיקו מקצת ממחברי זמנינו⁴⁶.

אבל מדברי אחרונים אחרים מבואר שאינם מחלקים והם סוברים בפשיטות שאיסור הנטירה והחיוב למחול כרוכים יחד, וכשאסרה תורה הנטירה חייבה בזאת מחילה גמורה ומחיקת הפגיעה מתודעתו של הנפגע בלי השארת זכר כל שהוא.

ועל השאלה למה לא הוזכר במשנה בב"ק ובפוסקים חיוב מחילה דאורייתא מדין "לא תטור", תשובתם ששם מדובר בפגיעה שיש בה צער הגוף ולכן מותר לנטור לשיטתם. אבל בפגיעות שאינן "צערא דגופא" ורק "ממונא" כמו מניעת טובה או סירוב להשאל כלים, שיש איסור נטירה – יש גם חיוב מחילה מדאורייתא. ע"כ תוכן דבריהם⁴⁷.

ואין זו אוקימתא בלבד כי תמיד כשמדובר בבקשת מחילה מדובר ב"צערא דגופא", כציור המשנה בב"ק, החובל בחבירו, או מצער בדברים, מבזהו וכו', שהרי על "ממונא" דהיינו סירוב להשאל כלים או טובות אחרות אין חיוב בקשת מחילה וגם לא שייך כי המסרב אינו חוטא ואינו פוגע בסירובו שהרי מעיקר הדין אינו מחויב לעשות טובות אלו, (וכפי שנתבאר במק"א באריכות). ואם בכל זאת מדובר במשנה בב"ק ובפוסקים בבקשת מחילה על כרחנו מדובר רק בפגיעות של ממש והיינו צערא דגופא.

וכל כך פשוט להם לאחרונים הנ"ל הקשר שבין איסור נטירה וחיוב מחילה שאף הביאו מהמשנה הזאת ראייה גדולה להלכה שבצערא דגופא אין איסור נטירה, משום שאם היה איסור נטירה ודאי היה גם חיוב מחילה דאורייתא וכיון שאין הדבר כן שמע מינה שאין נטירה בצערא דגופא ולכן אין חיוב מחילה מצד לא תטור.

לענין נטירה, והיינו האם כלול ב"לא תטור" גם חיוב מחילה וכאמור⁴⁸.

(א) "ומנין שאם לא מחל לו שהוא אכזרי"

במשנה בבא קמא (צב). –

"אע"פ שהוא נותן לו [שהחובל משלם לנחבל חמשה דברים, צער ריפוי וכו'], אין נמחל לו עד שיבקש ממנו שנאמר [באברהם ובאבימלך] 'ועתה השב אשת' וגו', ומנין שאם לא מחל לו שהוא אכזרי שנאמר 'יתפלל אברהם אל האלקים וירפא אלקים את אבימלך' וגו'".

דין זה הובא ברמב"ם (דעות פ"ו ה"ה, תשובה פ"ב ה"י) ובראשונים ונפסק בשו"ע או"ח שם. מבואר לכאורה שאין חיוב גמור – מן התורה – למחול על פגיעה ורק מצד מידה רעה – מידת אכזריות – בלבד, וכפי שנלמד מהמעשה של אברהם ואבימלך. ומוכח עכ"פ שמצד הלאו ד"לא תטור" אין חיוב למחול וכל שכבר אינו נוטר וזוכר את הדבר כבר אינו עובר ואף שלא מחל. ולכן הוצרכו ללמוד מאברהם שעכ"פ זו מידת אכזריות כשהנפגע מסרב למחול מחילה גמורה.

טענה זאת מובאת בכמה מן האחרונים כ"מצות הלבבות" (הלכות נקימה ונטירה ב"דרך מצותיך סק"ד), "חיים של שלום" (עמ' עג ד"ה וכן אפשר), "הליכות עולם" (מהדו"ק עמ' קמד, מהדו"ב "קדוש ישראל" עמ' צב) ועוד. ב"חיים של שלום" מוסיף לדייק עוד מתחילת המשנה, מדין פיוס ובקשת מחילה שהפוגע מחויב בו כלפי הנפגע, וכך הוא כותב אחרי שמביא את המשנה:

מבואר בזה שצריך המזיק לפייס הניזק מהקפידה שיש לו עליו, כי אם אסור לניזק לזכור כלל שהזיקו לו, היאך יתכן החיוב על המזיק לפייס אדם שאין לו שום קפידה עליו. או מאידך – אטו ברשיעא עסקינן שבאה ההלכה לחייב לפייס כל ניזק כי מסתמא עבר על לא תטור ויש לו קפידה כנגדו באיסור⁴⁹.

ת"ח בגמ' יומא). וכתבנו כל זה רק להעיר בלבד. ובעז"ה יתבאר דין נקימת ת"ח בהרחבה בסוגיא ר.

ובמדרשים חיפשו חז"ל עוד לימודים שצריך הנפגע למחול על פגיעה כדוגמת הלימוד במשנה ב"ק הנ"ל. ראה מדרש רבה פרשת חקת פי"ט סכ"ו שמסיק מהפסוק 'יתפלל משה בעד העם' "מכאן שאין המוחל נעשה אכזרי ... וכן הוא אומר 'יתפלל אברהם אל האלקים', שמחל לאבימלך, 'וכן הוא אומר וד' שב את שבות איוב בהתפללו בעד רעהו'. ועוד מביא במדרש שם שמי שאינו מוחל נקרא "חוטא" משמואל א' פ"ב ג'ם אנכי חלילה לי מחטוא לה' מחדול להתפלל בעדכם, עיי"ש. ועי' במדרש תנחומא (פרשת וירא סימן ל' כ"ה וד' פקד) מה שהביא בזה, וכעין זה בפסיקתא רבתי (איש שלום) פרשה ל"ח ד"ה ילמדנו רבינו אם. ומכל זה מוכח כפי שמוכח מהמשנה בב"ק שאין ל"ת דאורייתא מפורשת הקשורה לחיוב מחילה.

46. "הליכות עולם" (שם) ר"תחומין" (ח"ו עמ' 297) במאמרו של הר"א קרומבין אות ד', אך בהגדרת ההבדל שבין שני המושגים יש לכל אחד דרך לעצמו ולחלן מבואר בעז"ה. ועי' בהערה הבאה.

47. כן כתבו "מצות הלבבות" הלכות נקימה ונטירה ב"דרך מצותיך" אות ד' ועיי"ש, ו"חיים של שלום", עמ' עג-עד. ולכאורה כל הפוסקים החולקים על היתר צער הגוף וסוברים שגם כשפוגע בו בצער הגוף נוהג איסור

44. ומוסיף לטעון ב"חיים של שלום" שם שמשמע במשנה ובעוד מקומות שאין צריך למחול אלא כשיפייסו הפוגע ויבקש מחילה, [והאריך בזה בספר התשובה] פ"ה ב"בארי בשדה" הערות 98, 108 וב"עקבי השדה" סי' מא, אולם עיקר הדיון שם בנוגע לכפרת הפוגע ועד כמה היא קשורה בבקשת מחילה ופיוס מצדו, ולא לענין חיובו של הנפגע למחול עיי"ש וצ"ב. וכבר נידון ענין זה בספרים העוסקים בהלכות פיוס ומחילה, וא"כ שוב יש להזכיר שמצד איסור נטירה אין חיוב למחול, שאם היה חיוב כזה, היה על הנפגע למחול מיד בלי כל קשר לפיוס ובקשה מצד הפוגע. ועוד שעל הוצאת שם רע אין צריך למחול כלל (עיין שו"ע ח"מ סי' ת"כ וא"ח סי' תר"ו וברמ"א, ועי' בב"י שם), וקשה לא תעשה דלא תטור להיכן הלך? ועי' להלן בפרק זה.

45. ראה לדוגמא יומא פז: שר' חנינא לא רצה למחול י"ג שנה לרב על שלא חזר הקריאה בשבילו כשאחר לביהמ"ד ומקשה בגמ' למה לא מחל הרי אמר רבא כל המעביר על מדותיו מעבירין וכו', ולא הקשה מהלאו דלא תטור, ומשמע שמצד לאו זה אין חיוב למחול [אלא שיל' דר' חנינא שאני שהיה תלמיד חכם והיה עליו לנקום ולנטור כנחש בדין ת"ח]. וראה עוד מגילה כח. משמע שמה שמחל ר' נחוניא בן הקנה כל לילה למי שפגע בו וכן מר זוטרא, היה מצד מידת חסידות ולא מעיקר הדין מצד לא תטור, (ואי משום שהיו ת"ח איך מחלו באמת לפני שבאו לפייסם וכמפורש דין

דשמא], ודקאמרת מאי רבוחיה, הא ודאי רבוחא רבא איכא דנהי דאמרה תורה לא תקום ולא תטור לגמול לו כרעתו, מכל מקום לא אמרה למחול לו מחילת שמים, וזה מוחל לו לגמרי, עיי"ש.

הרי לפנינו דברים מפורשים ביותר שמחילה – ובלשון הריטב"א "מחילת שמים" – אין לה דבר וחצי דבר עם הלאו דלא תטור. שהרי הוא עצמו אינו נוטר, מסיח הוא את הדעת מהפגיעה ורק רוצה שבשמים ינטרו ולא ישכחו העוול שנעשה, וזהו כדעה הראשונה שהובאה לעיל ממקצת מחברים⁵⁰.

משמעות בראשונים אחרים – המסרב למחול עובר בנטירה
לעומת דבריו המפורשים של הריטב"א מצאנו בכמה מגדולי הראשונים משמעות הפוכה. ב"תשובות רש"י" (סי' רמ"ה יז) וד"ה והשיב, ומובא בשבלי הלקט ח"ב הלכות נדרים ושבועות) קובע רש"י שהנשבע שלא למחול לחבירו עולמית על שהכהו וכוזה – אינה "שבועה לבטל את המצוה" וחלה השבועה, משום שאין מצוה ממש למחול והמסרב למחול אינו עובר עבירה. ומנין ראייתו של רש"י?

"...דהכי תנן (ב"ק צב.) מנין שאם לא מחל לו שהוא אכזרי שנאמר ויתפלל אברהם אל האלקים, ואם איתא שהוא מבטל מצוה הוה ליה למתני [ש]הוא עובר בלאו שנאמר לא תקום ולא תטור את בני עמך, אלא ודאי אין לדנו בלא תטור שהרי נתבזה ואי אפשר בלא נטירה, אלא מיהו אכזרי הוא כדמפרש תמן". [לשון התשובה במלואה מועתק ב"מקורות" יז] עיי"ש.

המדייק בלשונו יראה שהטעם שאין איסור נטירה במסרב למחול אינו משום שמחילה אינה קשורה בעצם לאיסור נטירה אלא משום ההיתר של "צערא דגופא". וכלשונו – "אלא ודאי אין לדנו בלא תטור שהרי נתבזה וא"א בלא נטירה". ומשמע שבלי ההיתר של "צערא דגופא" ודאי נכלל חיוב המחילה בלא תעשה של נטירה⁵¹. נמצאנו למדים שדעת רש"י כשיטה השניה באחרונים שהובאה לעיל בשם "מצות הלבבות" ואחרים שאיסור נטירה מחייב גם מחילה ורק כשאין איסור נטירה, כגון בצערא דגופא, אין חיוב מחילה דאורייתא.

גם מפשטות לשון הרמב"ם בהלכות תשובה (פ"ב ה"י) משמע שכל שאינו מוחל הרי הוא נוטר –

"אסור לאדם להיות אכזרי ולא יתפייס אלא יהא נוח לרצות וקשה לכעוס, ובשעה שמבקש ממנו החוטא למחול ימחול בלב שלם ובנפש חפצה, ואפילו הצר לו וחטא לו הרבה לא

דבר נפלא בזה מצאנו בפירוש "תלמידי מהרי"ק" על הסמ"ג (ל"ת י"ב <מח>) שמקשרים בין חיוב המחילה לאיסור נטירה וגם מתייחסים במפורש למשנה ב"ק הנ"ל. כשהם דנים בהיתר "צערא דגופא" ובדברי הגמ' יומא שהפסוק לא תקום ולא תטור מיירי בממון ולא בצער הגוף, הם שואלים, מנלן לפרש כך את הפסוק והרי בפשטות הכוונה לכל סוגי נקימה ונטירה? ומתרצים:

"ויש לתרץ, דמדכתיב בני עמך, ובני עמך היינו בעושה מעשה עמך, א"כ לא מיירי במי שמחרפו ומגדפו, דלאו בני עמך, אבל אם אינו רוצה להלוות משלו לאחרים בחנם שפיר מקרי בני עמך.

אך קשה דלעולם אימא לך דמיירי במחרפו ומקללו, וכגון דעשה תשובה ומבקש ממך למחול, ובא להזהיר בלאו שלא תהיה אכזרי למחול, ואע"פ דאשמעינן שלא יהיה המוחל אכזרי [משנה בב"ק הנ"ל], לאו לא אשמעינן, להכי אצטרך הא. וי"ל דעל כרחק האי קרא בממון איירי, דאס"ד בדברים, בשלמא נטירה מצי לאשכוחי, אלא נקימה אי איתא שבקש מחילה ונעשה כאחיק תיפוק דאסור מלא תונו איש את עמיתו דמיירי באונאת דברים, ודו"ק כי יש לגמגם".

מבואר בדבריהם שהיה פשוט להם שכשהתורה מצוה "לא תטור" הרי שבכלל זה גם החיוב למחול⁴⁸.

וגם עומדים הם על המשנה בב"ק והיחס לאיסור נטירה ומבארים שיתכן שהפסוק מוסיף לאו על המסרב למחול בנוסף על מידת האכזריות שבסירובו הנלמד מאברהם. אבל הם לא יישבו את תמיהת האחרונים שאם כבר יש לאו מן התורה למה נצרך הלימוד מאברהם שיש לו לאדם למחול כדי שלא להיות אכזרי⁴⁹?

(ב) האם איסור נטירה כולל חיוב מחילה – מחלוקת ראשונים

והנה מצאנו מחלוקת בין גדולי הראשונים בנושא שאנו עוסקים בו, היחס שבין איסור נטירה והמצוה למחול.

דעת הריטב"א – המסרב למחול אינו עובר בנטירה

הריטב"א במס' ר"ה (יז. <ח>) שואל בתוך דבריו מהי חסידותו של רב פפא שמסופר עליו במס' מגילה דף כח. ד"כל רמשא אמר שרי ליה ומחיל ליה למאן דמצערן" – פירוש שהיה מוחל בכל לילה לכל מי שציער אותו במשך היום], והלא כל אחד מחויב למחול כמו שכתוב לא תקום ולא תטור ולמה מסופר הדבר כמידת חסידות של רב פפא? ומתרץ הריטב"א וכותב:

"וי"ל דלעולם במילי ידידה – שפגעו בו אישית ולא במילי

נטירה, בעל כרחם מוכרחים לחלק בין איסור נטירה למחילה כדי שלא יקשה עליהם מהמשנה בב"ק והפוסקים, ורק כך יש להסביר דעתם למה אין חיוב מחילה דאורייתא מדין נטירה. ואם כנים הדברים יש בכך לחזק את השיטה הראשונה שהובאה לעיל המצדדת בהפרדת המחילה מאיסור נטירה.

48. ומשמע שגם לפי מסקנתם קשורים שני המושגים אלא שהפסוק לא מדבר מענין מחילה כי מדבר רק בממונא ובוזה לא שייך בקשת מחילה, וממילא חסר ה"היכי תימצוי", אבל אם היה שייך ענין מחילה וכגון בצערא דגופא הרי שלדעתם אם יש איסור נטירה ודאי יש גם חיוב מחילה. וכך

אף מודגשים בתירוצם "בשלמא נטירה מצי לאשכוחי אלא נקימה..." ומשמע שגם בתירוצם נשאר היסוד שסירוב למחול ונטירה היינו הך.

49. קשיא זו קשה לכאורה גם לשיטת הרמב"ם המובא להלן אם נפרש את דבריו כפשוטם, עיין להלן הערה 52 בדברי ה"המשנת יעקב".

50. כך למד מדברי הריטב"א גם ב"ספר התשובה" ח"א שלהי עמ' רכ"א ב"בארי בשדה", וגם ב"תחומין" שם הביא מדברי הריטב"א.

51. ובסוגיא ד' היתר נקימה ונטירה בצערא דגופא יתבאר בע"ה דעת רש"י בהיתר הנ"ל ובטעם ההיתר שהוא משום אונס וכלשונו "ואי אפשר בלא נטירה". ולהלן יבואר עוד דברי רש"י בהמשך התשובה.

(ג) מסרב למחול והלאו של נקימה

המשך לשאלה שנחצרה לעיל אם המסרב למחול עובר על איסור נטירה, יש מעוררים שאלה גדולה - המסרב למחול על פגיעה מתוך קפידה וכעס על הפוגע האם הוא נחשב גם כנוקם, וממילא עובר בלאו דאורייתא, או שמא אין בסירוב מחילה משום נקמה כלל⁵⁴.

ולמה יחשב סירוב המחילה כנקמה? "תניא חזו היא נקימה... איני משאילך כדרך...", כשאלם מסרב להשאל כלל או לעשות טובה בגופו משום סירובו לו או פגעו בו הרי זה נקימה. וא"כ כשהנפגע מסרב לבקשת הפוגע המחנך שיעשה לו טובה ושימחול לו והנפגע מסרב לעשות לו כבקשתו משום שהוא פגע בו ועדיין לא שכת את כאבו וכעסו על מה שעולל לו, הרי לך נקמה גמורה, לכאורה⁵⁵.

אך מלד שני כשנענין היטב בדמיון של סירוב מחילה למעשה נקמה ניוות, שחסר כאן ענין נורת הנקימה. הלא נורתה הפשוטה של הנקמה צמורה וצחול וכלל ציורי הפוסקים היא שהנפגע משלם גמול לפוגע (או מסרב להטיב) מידה כנגד מידה בפעולה נפרדת. חזו כעין תשלום על מה שעולל לו. משא"כ בסירוב למחול אין הנפגע משלם לפוגע גמול בפעולה נפרדת רק מסרב לשכות ולוותר על הפגיעה שפגע בו, ועי"כ הוא יענש ממילא. ואף שיש גם כאן ענין סברת נקימה אבל גוף הנורה של הנקמה חסר, ומנלן לאסור נורה מאת שלא חסרה תורה⁵⁶.

אולם ראה זה פלא בכמה ראשונים (שהועתקו לעיל מקצת מדבריהם) כשהם מוזכרים איסור לא תטור אל המסרב למחול מוזכרים כשימיה אחת גם לא תקום. ונראה מפשטות לשונם שהמסרב למחול הרי הוא נוקם ועובר בלא תקום.

ברמב"ם הל' תשובה (סג): "...וכשעשה שמצקש ממנו החוטא למחול ימחול בלא שלם ונפשו חפלה ואפילו הנר לו חטא לו הרבה לא יקום ולא יטור" וכו'. ומשמע שאם מסרב למחול הרי הוא נוקם וטור.

יקום ולא יטור, וזהו דרכם של זרע ישראל ולבם הנכון אבל הגוים ערלי לב אינן כן אלא יועברתו שמרה נצח, וכן הוא אומר על הגבעונים לפי שלא מחלו ולא נתפייסו והגבעונים לא מבני ישראל המה".
משמע שאם מסרב למחול הריהו נוטר⁵⁷.

וכן משמע קצת ב"תרומת הדשן" (ח"א סימן ש"ז) וזה חלק מלשונו: "שאלה, ראובן היה ש"ץ בקהל אחד, בא שמעון והוציא עליו שם רע... אח"כ נמצא ונתברר שדברי שמעון שקר וכזב ומחמת שנאה הוציא שם רע" וכו'. ובתשובתו מאריך ה"תרומת הדשן" בכל צדדי השאלה בידי ממונות ובתחילת דבריו מדגיש וכותב ששמעון שהוציא שם רע גדול ענו -

"וצריך כפרה גדולה ומגדיל אותו עד שיפייס את ראובן כראוי כמו שאבאר לקמן. ואם ירצה ראובן שלא למחול לו כלל ולנטור לו איבה לעולם על כך, אינו עובר על מה שהזהירו חז"ל (משנה ב"ק צב). שלא יהא המוחל אכזרי, כדאיתא בסמ"ג בהלכות תשובה דאמר בירושלמי פרק החובל הדא דתימא דצריך למחול בשלא הוציא עליו שם רע אבל הוציא עליו שם רע אין לו מחילה עולמית..."

ומבאר לכאורה שנטירת איבה וסירוב מחילה היינו הך. וכשפטרו הפוסקים מלמחול על הוצאת שם רע התירו בכך גם "לנטור לו איבה לעולם", ואם היתה הנטירה אסורה הרי שגם היה חיוב למחול.

ב"תרומת הדשן" (ח"ב סי' רי"ב) חזר על דבריו בסגנון דומה בתשובה על שאלה דומה ושם הלשון "ואם ירצה שמעון שלא להתפייס כלל ולנטור לו איבה אין איסור בזה". תשובתו זו השניה העתיק ב"בית יוסף" חו"מ הלכות חובל סו"ס ת"כ ד"ה 'כתב עוד שם על ראובן' עיי"ש⁵⁸.

אבל בשל גוף אינו זקוק למחול לו עד שיפייסנו, ומשמע שבמקום שיש איסור נטירה הריהו זקוק גם למחול, ורק בצער הגוף אינו זקוק למחול כי אין איסור נטירה. ומוסיף שם ומבאר שהחוקנין לשיטתו מובן שמתיר נקימה ונטירה בצער הגוף - כפי שהועתק לשונו כאן - וא"כ יכול לפרש את המשנה בב"ק שלכן אין חיוב מחילה מן התורה משום שמדובר בצער הגוף ואין איסור נטירה כלל, אבל באופן שיש איסור נטירה, כולל בתוכו גם חיוב מחילה, עכ"ד.

54. "ספר התשובה" ח"א עמ' רכ"א ב"בארי בשדה", "תחומין" ח"ו שם סוף עמ' 297.

55. וב"תחומין" שם דוחה בקש, ומיישב למה אין איסור נקימה במסרב למחול בזה"ל: "...יש לומר שאין זה נחשב נקמה שכן אין זו רעה שהוא מביא על החוטא אלא מניעת תיקון רעה שהביא החוטא על עצמו. ולא מובן החילוק, אטו המסרב להשאל כלל לאדם משום נקמה ואדם זה צריך לכלי רק כדי לתקן ליקוי שהוא הביא על עצמו באשמתו, וכי אין בסירובו משום נקמה?

56. ואע"פ שאם הפוגע היה מבקש מהנפגע שיעשה לו טובה וידבר עליו למלך כדי להקל עונשו על חטא אחר לכאורה היה בסירוב של הנפגע משום נקמה, אעפ"כ כאן כשרק מסרב למחול על הפגיעה עצמה ולכן אינו רוצה לדבר לטובתו - למחול ולהתפלל עליו כדון מחילה - שאני. ואף שהעונש שיקבל הפוגע בעוה"ב או בעוה"ז הוא בעצם כפעולה אחרת ונפרדת אבל הנפגע הרי אינו מענישו רק מסרב למחול על הפגיעה עצמה וכן"ל.

52. וכן דייק ברמב"ם גם בספר "משנת יעקב" (דעות פ"ז ה"ז), וכמו"כ ב"ספר התשובה" (ח"א "בארי בשדה" עמ' רכ"א ד"ה והנה מדברי), וכע"ז ב"הר המלך" (ח"ג עמ' ר"ו במאמרו של הרב אלאשילי).

וצ"ע בדעת הרמב"ם מהמשנה בב"ק הנ"ל שהרי מוכח במשנה שאין חיוב מדאורייתא למחול וכטענת האחרונים לעיל. והרי כאן בהל' תשובה מוכר הרמב"ם את הלאו דלא תטור גם כשמדובר בצערא דגופא וכפי שמוכח שם בהל' ט', וא"כ ממ"נ קשה איך יעמיד את המשנה הנ"ל. ובפרט שמשמע מהרמב"ם שכונתו באמת למשנה זו וכמו שהביא הכס"מ כמקור לדבריו. וצ"ע. ונלעיל הקשינו כך גם על תלמידי מהרי"ק, ולהלן באותיות רשי כתבנו פירוש אחר בדבריו ולפי משנת"ב שם אין איסור נטירה במסרב למחול ולא קשה ממשנה ב"ק.

והנה ב"משנת יעקב" שם נדחק להוציא הלשון מפשוטו אולם למודקדק בהמשך לשונו בכל ההלכה וגם בלשון הרמב"ם בסוף הלכות ת"ת (פ"ז הי"ג) משמע קצת שמקשר בין סירוב מחילה ונטירה. ח"ל שם: "אבל ת"ח שבוהו או חרפו אדם בפרהסיא אסור לו למחול על כבודו ואם מחל נענש שזה בזיון התורה, אלא נוקם ונוטר הדבר כנחש עד שיבקש ממנו מחילה ויסלח לו". [וכדבריו בענין מחילה ופיוס מבואר גם בגמ' יומא כג. עיי"ש]. אולם אין הדבר מוכרח כי ודאי שכל המוחל כבר אינו נוטר וכיון שת"ח צריך לנטור כנחש אסור לו למחול, אבל שאלתינו היא להיפך, במי שאינו נוטר האם גם צריך למחול או שמא אין המחילה בכלל.

53. ב"תחומין" במאמרו של ר"א קרומביין (שם עמ' 298) דייק עוד מדברי החוקני עה"ת שכתב על הפסוק לא תקום ולא תטור: "במקום דיבר הכתוב

זה יש להציג מהמשך דברי הרמב"ם ממה שהציג לדוגמה מהגזעונים שלא מחלו ונקמו, ושם הרי ודאי נקמו נקמה נפרדת ואחרית צמה שתצטו שיהרגו את כל בני שאל, עיי"ש בפרשה.

והנה מהמשנה צ"ק - הקוצעת שעל הנפגע למחול כדי שלא יהיה אכזרי ולומד כך מאברהם אבינו - מוכח שאין איסור נקימה דאורייתא בסירוב מחילה, וכמו שהוכחנו לעיל ממשנה זו צ"ש אחרונים שאין איסור נטירה במסר למחול.⁵⁹

המשנה

(ד) יחס נקימה ונטירה למחילה – ביאור הענין

"מחילת שמים"

הריטב"א כשמבדיל בין איסורי נקימה ונטירה ובין המצוה למחול משתמש במטבע לשון מיוחד – "מחילת שמים". ובפשטות זהו עיקר סברת החילוק שבדבריו, עיי"ש. "מחילת שמים" הכוונה מחילה הפוטרת את הפוגע מעונש שמים שמגיע לו על הפגיעה.⁶⁰

ונראה שכוונת הריטב"א כאן לאפוקי סוג מחילה אחר, והוא "מחילה אישית", המחילה הפשוטה בלשון בני אדם. והיינו שמוחל ושוכח את הפגיעה וממשיכים את הידידות כאילו לא היה ביניהם דבר. וכשאנו מוחל כוונתו שאינו מוכן להמשיך כאילו לא היה דבר כי הכאב והכעס עדיין בלב, וממילא הדבר בא לידי ביטוי בקשרים היום יומיים שבין השנים, באופנים שונים ומשונים.

סירוב מחילה אישית משמע שודאי נטירה היא גם לדעת הריטב"א, שהרי המציאות היא שעדיין זוכר את כאב והקפדת הפגיעה וממאן לשכוח ואף לא הסיח דעתו ממנה. משא"כ כשהוא עצמו שוכח ומוחל אישית, ורק אינו מוחל מחילת שמים, והיינו שאינו מוותר לפוגע על העונש המחכה לו, מסביר הריטב"א שאין זו נטירה האסורה שהרי הוא עצמו אינו נוטר כלל ואף שוכח מכל הענין, רק בשמים זוכרים את הנשכחות לשלם לאיש כמעלליו.⁶¹

בתשובות רש"י (שם): "ואם איתא שהוא [המסר למחול] מצטל מזה הוה ליה למחני [ש]הוא עובר בלאו שנאמר לא תקום ולא תטור את בני עמך".

ובריטב"א: "...א"י צמילי ידידיה [היה רב פסא מוחל] מאי רבותא הא כתיב לא תקום ולא תטור? [והייב למחול מן התורה]. וצמירנו כותב הריטב"א: "...הא ודאי רבותא רבא איכא דנדי דאמרה תורה לא תקום ולא תטור לגמול לו כרעמו מ"מ לא אמרה למחול לו מחילת שמים וזה מוחל לו לגמרי". אל"ל שלמעשה מסיק הריטב"א צמירנו שצ"עס אין איסור נקימה ונטירה במסר למחול מחילת שמים.⁵⁷

גם בתשובות רש"י יש לדקדק ולהוכיח שמה שנקט בתחילת דבריו "לא תקום", לאו דוקא נקט, ורק העתיק לשון הפסוק. והנראה - שמד בהמשך כשמסיים הוכחתו מדבר רק על נטירה ואינו מזכיר נקימה כלל, עיי"ש. ומדברי רש"י במגילה דף כח. על דברי הגמ' "ולא עמדתי על מדותי, דאמר רבא כל המעביר על מדותיו וכו', ופרש"י "ולא עמדתי על מדותי לשלם רע למי שזיערני", משמע דכשאנו מוחל אחר שפייסוהו זה גופא הוה תשלום גמול רע למי שזיערנו, (עין יומא כג. פירוש המעביר על מדותיו).

ורק בדברי הרמב"ם הדקדוק בעינו עומד, ולפי דקדוק זה דעמו לכאורה שהמסר למחול עובר גם בנטירה וגם בנקימה. וי"ע. והנראה בדברי הרמב"ם דע"כ אין ראינו לומר שצ"חמת עובר המסר למחול בלאוין של נקימה ונטירה, דא"כ למה כתב "וצעשה שמבקש ממנו החוטא למחול מוחל בלאו שלם", והלא לענין נקימה ונטירה לכאורה אין חילוק אם בקש מחילה או לא בקש, וכנ"ל בתחילת הפרק.⁵⁸

ונראה דכוונת הרמב"ם אינה שצ"עס סירוב המחילה עובר הנפגע בנקימה ונטירה, אלא שכתולאה מסירובו יכול להגיע לכך, משא"כ אם ימחול לו בלאו שלם ודאי כבר לא ינקום ולא יטור. וזה שאמר "ואפילו הנר לו וחטא לו הרבה לא יקום ולא יטור..."⁵⁹, והכוונה נקמות אחרות ולא שצ"עס סירוב המחילה הוא הנקמה. הוכחה לפירוש

57. כל מסר למחול עובר בנקימה. ולענין איסור נקימה באיזה אופן נפק"מ למעשה ראה להלן סימן ד'.

58. בדעת הרמב"ם כתבנו לעיל לענין נטירה שצ"ע ממשנה בב"ק שהרי כתב מפורש גם בציור של צער הגוף שיש נטירה, ולכאורה כמ"כ קשה מנקימה. ולא שייך לתרוץ תירוץ האחרונים שהובא לעיל שבצער הגוף אין איסור נקימה ונטירה. אולם לפמ"ש כאן פי' אחר בדברי הרמב"ם אתי שפיר. וצ"ע עוד.

59. עצם המושג "מחילת שמים" מוזכר בראשונים נוספים כמו בשו"ת הרשב"א ח"ב סי' רע"ח ושם מזכיר גם "מחילת בריות", והיינו שמוותר על כל זכויותיו שלא יוכל לתבוע את חברו בב"ד, ועוד. ראה הערת העורך (הערה 9) ב"תחומין" שם.

60. ועדיין יש להתעמק יותר ולטעון, שאין זה דומה אלא למי שמוסר נטירתו לאחרים שיוכרו הם [ובחזומות הנאותה ינקמו], שאע"פ שהוא עצמו מסיח דעתו מכל הענין ושוכח לגמרי משום שסומך עליהם, בכל זאת נחשב כנוטר, דלא עדיף מרשם על פנקסו שג"כ מסיח דעתו מהענין ובכל זאת אין לך נטירת הלב גדולה מזו. וכמ"כ כאן שהנפגע כאילו מוסר דינו לשמים וסומך על זכירת שמים למה לא יחשב כנוטר? אולם נראה שנידון דידן אינו דומה למוסר נטירתו לאחרים שהרי אין הנפגע מוסר דינו לשמים ואינו אלא כמסלק עצמו מהענין אבל בשמים ממילא נרשם המקרה בעט ברזל כפי שכל מעשי אדם ותחבולותיהם נרשמים כדי לשפטם משפט צדק.

ולדמיון בעלמא אפשר לדמות סירוב מחילת שמים לנפגע שנפגע יחד עם אנשים אחרים ומסיח נפגע זה את דעתו מהפגיעה כי הוא סמוך ובטוח

57. ואע"פ שאינו מבאר לנו למה לא יעבור המסר למחול על איסור נקימה, כי מה שהדגיש וכתב "מחילת שמים" רק מסביר למה אין איסור נטירה ומשום שהנפגע עצמו אינו נוטר בלבד וסומך על נטירת שמים, אבל לענין נקמה לכאורה אין שום חילוק בזה שעי' סירובו למחול יסבול הפוגע מעונש שמים.

58. ובקובץ "הר המלך" ח"ג במאמרו של הר"א אלאשילי (עמ' ר"ו) אמצע טור א' עמד על זה וכתב ע"ד הרמב"ם אלו: "שמעין מדבריו שהאיסור דלא תקום ולא תטור בצערא דגופא הוא רק כשמבקש ממנו מחילה שאז צריך למחול לו מיד אבל כל עוד שלא מבקש ממנו מחילה אין עליו כל איסור מדינא". וכעין זה כתב גם ב"משנת יעקב" (רחנלט, דעות פ"ז) ושניהם נקטו בדעת הרמב"ם שמיקל בצער הגוף ולכן אין נקימה ונטירה על פגיעה כזאת אבל כשהפוגע מפייסו כבר יש נקימה ונטירה וחייב הנפגע למחול מן התורה. וזהו חידוש. ושניהם כתבוהו כדברי נביאות ולא ביארו דבריהם. ובסוגיא "צערא דגופא" הנ"ל יתבאר קצת בעז"ה, ועי' שם שהרבה מאד ואולי רוב האחרונים מפרשים דעת הרמב"ם שמחמיר בצער הגוף, ולפי"ז ודאי יקשה אם הרמב"ם ס"ל שיש איסור נקימה ונטירה במסר למחול א"כ למה לא יעבור מיד לפני שבקש ממנו הנפגע מחילה?

59. ומה שכתבנו בשם "מצות הלבבות" ועוד, לדחות הראיה מהמשנה משום שמדובר שם בצערא דגופא ולכן אין איסור נטירה, לא יועיל לענין נקימה, לשיטת ה"מצות הלבבות" עצמו ורבים מן הפוסקים המחלקים בין נקימה לנטירה וסוברים שהנקמה אסורה בצערא דגופא אע"פ שנטירה מותרת. ורק לסוברים שגם הנקימה הותרה יש לדחות הראיה ולפרש המשנה שלא התכר איסור נקימה משום שבצערא דגופא אין נקימה, ולעולם

ולפיכך אומר הריטב"א:

"... דנהי דאמרה תורה לא תקום ולא תטור לגמול לו כרעתו, מ"מ לא אמרה למחול לו מחילת שמים" ⁶².

ומעתה ראוי לעיין בתשובת רש"י הנ"ל סק"ב, שדעתו שסירוב מחילה קשור עם איסור לא תטור, באיזו מחילה מדובר? האם כוונתו גם ל"מחילת שמים", או כוונתו בעיקר למחילה אישית אבל בסירוב מחילת שמים מודה לריטב"א שדבר אין לה עם נטירה?

הנה מצד אחד בתחילת דבריו הביא רש"י ראייה מהמשנה בב"ק הנ"ל "מנין שאם לא מחל לו שהוא אכזרי שנאמר ויתפלל אברהם אל האלקים", ומוכח שמדובר במחילת שמים כעובדא דמחילת אברהם לאבימלך שודאי היתה מחילת שמים וכמפורש בפרשה.

אך בהמשך כתב רש"י שאם מחבק ומנשק את הפוגע מתוך ידידות "אין לך מחילה גדולה מזו", ואע"פ שלא אמר לו בפירוש "אני מוחל". וזה מתאים יותר ל"מחילה אישית" כי לענין "מחילת שמים" אע"פ שיש סברא לומר שאם אוהבו כ"כ ודאי אינו רוצה שיענש בשמים, אבל הביטוי "אין לך מחילה גדולה מזו" אינו

⁶² שו"ת אורח חיים

הנ"ל
הנ"ל

* * *

♦ היחס שבין נקימה לנטירה – סיפור א' "כפטיש יפוצץ" ובניתוח הלכתי עמ' 363 ד"ה (ב) בהמשך.

♦ היחס שבין נטירה לתוכחה – סיפור א' ובניתוח שם ד"ה אולם הכדל.

הנ"ל

הנ"ל

הנ"ל

מוצדק כ"כ. ועוד שראיתו של רש"י לזה בהמשך דבריו היא מהמסופר (שמואל ב' י"ד) שבהתפייסות של דוד עם אבשלום לא מוזכר שדוד אמר בפירוש שהוא מוחל רק נאמר "ויקרא אל אבשלום ויבא אל המלך וישתחו לו אפיים לפני המלך וישק המלך לאבשלום", ושמע מינה שהנשיקה כמזה כאומר בפירוש שמוחל, ע"כ מרש"י. והרי שם ודאי היתה מחילה אישית והתפייסות מהמריבה שביניהם וכמש"כ שם לפני זה "וישב אבשלום בירושלים שנתיים ימים לפני המלך לא ראה", וכל הענין. ומשמע שכוונת רש"י בכל דבריו למחילה אישית.

ונראה מכל דברי רש"י בתשובתו שאינו מחלק בין סוגי המחילה כריטב"א, אלא מתייחס לכל ענין המחילה כאחת, ולדעתו כשכתוב שאדם מוחל היינו מחילה בשלימות, גם מחילה אישית וגם לשמים, וכשאנו מוחל פירוש הדבר שאנו מוחל כלל ⁶³. ולפי"ז כשרש"י מקשר בין סירוב מחילה ואיסור נטירה (וכדלעיל) כוונתו גם למחילת שמים וכל עוד שמסרב למחול מחילת שמים עובר בלא תטור. וחולק הוא על הריטב"א הסובר שחיוב מחילת שמים ודאי לא נכלל בלא תטור.

ולפי מה שכתבנו, דעת הריטב"א להקל רק במסרב מחילת שמים בלבד, והנפגע כן חייב "לשנות את הערכתו הרעה ביחס לזה שחטא נגדו". וכל ההבדל לפני הפגיעה ואחריה הוא רק בשמים, כל שינוי אחר ביחס שביניהם כתוצאה מהפגיעה הרי הוא נטירה. ועיי"ש בתחומין בהערת העורך (הערה 9) שכנראה הרגיש בחילוק הריטב"א והדגשתו מחילת "שמים" ואף מציין למקבילות בראשונים למושג זה.

63. וכעין זה גם במאירי יומא כג. בתו"ד, משמע שכורך יחד שני סוגי המחילה וכתוב בדיון נקמת ונטירת תלמיד חכם: "הא מכל מקום תלמיד חכם ומלך וכיוצא באלו אף על פי שאינם משתדלים בנקימה, מכל מקום ראוי להם שלא למחול מכל וכל, אלא יהא שמור בלבם לכבוד תורתם ומעלתם, ויניח הענין למי שאינו מקפח שכר בריה עד שיהא זה נענש עליה על ידי מי שידומן, וכשיודמן לא יהא הוא מוחה עליה, ויבין שמאת ד' ומהשגחתו יארע לו כן אחר שלא מחל החכם ולא העביר על צערו מלבד, שנמצא המקלה מעמידו כל יום ויום בצער", עכ"ל.

שהנפגעים האחרים כבר יטפלו עם הפוגע כדבעי וישיבו לו גמולו בראשו. לכאורה באופן כזה אין איסור נטירה. וצ"ע עוד. גם תלוי הדבר במהות "סירוב מחילה" אם נחשב כקום עשה או שוא"ת ובעז"ה יתבאר בנושא פיוס ומחילה.

62. גם ב"תחומין" שם העתיק את הריטב"א אך נראה שלא שם לב להדגשת הריטב"א "מחילת שמים" והבין שגם בסירוב מחילה אישית אין איסור נטירה וכחלק מלשונו שם (שלהי עמ' 297) בביאור דברי הרמב"ם: "כוונת הרמב"ם היא שאסור לו להזכיר לעצמו את המקרה ולחשוב עליו בפועל. מצווה האדם לחיות את חייו כאילו הדבר לא קרה ולא לתת למעשה חבירו להטרידו... אבל אין הוא מצווה למחול לו על הפגיעה ואינו חייב לשנות את הערכתו הרעה ביחס לזה שחטא נגדו...". וע"ז מסיק בהמשך - "למעשה דברינו מפורשים בריטב"א ראש השנה", ומסיק אחרי ציטוט דברי הריטב"א: "הרי שחיוב מחילה אינו כלול באיסור נקימה ונטירה".